

Dr. sc. DOMAGOJ VIDOVIĆ, jezikoslovac,
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

MAKARONŠTINA U KNJIŽEVNIM DJELIMA MARINA DRŽIĆA I IVANA SLAMNIGA

Uvod

Iako je Metković nekako najpoznatiji po južnome voću, rukometašima i u novije vrijeme političarima te iako većina Metkovaca nije upoznata s činjenicom kako je sam grad umnogome bio i u kulturnome smislu svojevrsnim predvodnikom, zavirimo li u antologije hrvatskoga pjesništva i u povijesti hrvatske književnici, spoznajemo da su na metkovskoj adresi stanovali književnici koje se nije moglo zaobići poput Svevlada (1924. – 1999.) i Ivana Slamniga (1930. – 2001.), Vladimira Pavlovića (1935. – 1996.), Stojana Vučićevića (1941. – 1989.) te Ivana Nadila (1939.). Da Ivana Slamniga Metkovci (ufamo se da su za to bili zadušeni oni od pera) ipak nisu posve zaboravili, pokazuje podatak da mu je 1999. dodijeljena nagrada za životno djelo te da je Ogranak Matice hrvatske u Metkoviću u suradnji s izdavačkom kućom Dora Krupićeva d.o.o. objavio 2004. vrijednu knjigu *Književna kritika o Ivanu Slamnigu*. Godina 2017. ujedno je godina obilježavanja 450. obljetnice smrti još jednoga hrvatskog velikana Marina Držića, na koju je tijekom prvoga Međudržavnoga susreta hrvatske književnosti održanoga u Stonu i Dubrovniku 21. i 22. svibnja 2017. upozorio Luko Paljetak podsjetivši okupljene kako je Južnohrvatski ogranak DHK-a ujedno i najpozvaniji da na stručnoj razini obilježi navedeni jubilej.

Starim štivima u pohode

Ivan je Slamnig u trima vidovima vlastita djelovanjima upozoravao na važnost poznavanja starije hrvatske književnosti. Na njih se kao književni povjesničar i teoretičar često osvrtao u stručnim tekstovima, parodirao ih i umetao u vlastita djela kao književnik pokazujući kako, kad se prevladaju jezične prepreke uvjetovane protjecanjem stoljeća, nisu nimalo dosadna, kako ih se nastojalo prikazati, a ujedno ih je prosvjetiteljski hotio približiti mlađim naraštajima (izdvajam prozno posuvremenjenje I. pjevanja Marulićeve *Judite*).

Da starija hrvatska književnost ne samo da nije zamorna, nego da može biti zabavna današnjemu čitatelju ako mu se približi, pokazuju mnogi primjeri. Tako je Marko Marulić u djelu *Spovid koludric od sedam smartnih grihov* smrtne grijehe prikazao na primjeru sedam časnih sestara, od kojih je meni najsimpatičnija *žarla*, tj. neumjerena u jelu koju sam si uvijek predočivao tako da joj se *toč* cijedio s brade, a dva batačića virila iz džepova. I sam je tekst poprilično pjevan (*tajno biše kokoš jila / tere pila iz barila*) jer je pisan osmercem kojim se, primjerice, služio i Gibonni u pjesmi *Projdi vilo*. Drugi je „dosadnjaković“ Mavro Vetranović u *Remeti* bubanicama gađao sredozemne medvjedice. Na Svetomu mu se Andriji često činilo da se s *morski čovik* s njim sprda, ali i da ima nekih probavnih poteškoća: *Pak zanori te zaprdi, / ter se more zabobuči / ter do Pšunja sve zasmrdi / kako u magli gdi vre, ključi*. Udvaranja iz djela Ignjat Đurđevića *Suze Marunkove* danas više nisu u modi: *Prč s kozami, konj s kobilom / ovan s ovcom ide i pase, / a ti mene goniš silom / I nikako neć me uza se!* Kletve bi se vjerojatno ipak dale upotrijebiti: *Ah grebali te i derali / kući i maćci, velji i mali*. Da se postupak u kojemu su s *vilom* prvo ide u lijepe, a onda u grube prenio i na narodno pjesništvo, pokazuje jedna narodna pjesma koja počinje romantično: *Vila moja projde ne reče mi zdravo, / udija san reka jubavi je malo. / Da san moli jelu, što san, vilo tebe / prignula bi grane, jubila bi mene*. Završetak je, kao i u *Suzama Marunkovim*, u stilu altruistične pjesme *Nek ti bude kao meni*, nešto manje romantičan: *Prokleta ti bilo, što san te jubio, lipu mladost moju sa tobom gubio*.

Potrebe je da se starija hrvatska književnost čita, parodira te da tako živi i u suvremenosti Slamnig bio itekako svjestan, a budući da su se, primjerice, Marulićeva djela čitala na engleskome dvoru, tvrdnje nekih suvremenih hrvatskih književnika kako im je mjesto samo na policama povjesničara hrvatske književnosti možemo pripisati cehovskoj ljubomori jer teško da se itko od naših suvremenika može pohvaliti čitanošću na toj razini čak i kad mu se djela prevedu na svjetske jezike.

Makaronština

Jedan je od Slamnigovih postupaka koji se oslanja na hrvatsku tradiciju unutar vlastita pjesničkoga opusa uporaba makaronštine. U užemu je smislu makaronština šaljiva poezija u kojoj je jezik pretrpan riječima iz stranih jezika koja se iz talijanskoga renesansnog pjesništva proširila

Europom. U širem se smislu odnosi na uporabu mješavine različitih jezika, na hrvatskome ozemlju najčešće latinskoga i hrvatskoga, koja je počesto lascivnoga sadržaja (a ima takvih pjesama i stihova poprilično u Slamnigovu opusu).

Među starijim je hrvatskim književnicima makaronština bila poprilično raširena i zbog toga što ih se većina služila klasičnim i stranim jezicima. Tako se Marin Držić, po navodima Frane Čale, služio latinskim, talijanskim (ne samo toskanskim, koji se prometnuo u talijanski standard, nego i drugim dijalektima, primjerice mletačkim), donekle je poznao grčki, njemački i turski, a očividno je iznimno dobro poznao mjesni dubrovački govor sa svim njegovim inačicama (od govora vlastele koja se služila trima jezicima – hrvatskim, latinskim i talijanskim – do govora puka u kojemu su se miješale elementi svih triju jezika, žargona određenih društvenih skupina, gotovo uličnoga jezika prošaranoga psovkama – *A jeda ga priguziči oni Turčin!... E, izidi ako je tko fora! Jeba t' pas mater!*) te okolne mjesne govore (poglavito govore dubrovačke okolice, od otoka do Konavala, ali i istočnohercegovačke i bokeljske govore⁴⁹). Na prožimanju je jezičnih elemenata Držić često temeljio komične prizore. Navedimo jedan primjer iz komedije *Mande* ili *Tripče de Utolče*:

Pedant: *Ex animale faciam te, učinit ću te čovjekom.*

Nadihna: *Majdet ni sada nijesam žena.*

Pedant: *Čovjekom od pameti, grossolane.*

Nadihna: *Od pometi? Dobro, drago mi je.*

Ujedno se u istoj drami služio drugim njemu (i poslije Slamnigu) svojstvenim postupkom. Naime, u replikama parodirao petrarkističke stihove:

Pedant: *Mandice, izidi na svitli prizor svoj!*

Krisa: *Da te Krisa vidi, sluga gospar tvoj.*

Slamnig je smatrao „da i ta forma nešto znači, da nas ona o nečemu sama po sebi obavještava“, a njegovo bi se igranje jezikom (supostavljanje navoda iz visoke književnosti i reklamnih natpisa) moglo opisati

⁴⁹ Za hrvatsku je jezičnu povijest važan podatak da su Kotorani u Držićevim djelima čuvali dočetni / u glagolskome pridjevu radnom (npr. *iskal, vidil* itd.). Držićevi su pak likovi s Lopuda bili prepoznatljiviji po nastavku *-ulin* (*Dživulin Lopuđanin, Viculin Lopuđanin*).

i tekstovima lakih nota (kad je već osobno pisao lakim stihom). Kao vrsni poznavatelj razvoja hrvatske metrike i autor djela *Hrvatska versifikacija* Slamnig se formom udaljavao od hrvatske tradicije i njoj se poput Ujevića, koji se u pjesmi *Oproštaj* pozivao na Marulića i začinjavce, vraćao. I sam odabir lakoga stiha nije slučajan. Riječ je o tonskome stihu germanskoga podrijetla koji se nalazi negdje na razmeđu između visoke i pučke književnosti upravo kao što je i komedija dramska vrsta (vrsta u kojoj je Držić bio najuspješniji) u kojoj je dopušteno preplitanje visokoga i niskoga.

Za razliku od Držićeve makaronštine koja je bila odrazom stvarnoga jezičnog stanja na južnome dijelu hrvatskoga povijesnog prostora, u kojoj su se preplitali romanski i slavenski idiomi (poglavito u jeziku pučana, što su, kao i danas, da bi postali uznositijima miješali različite mjesne romanske idiome s materinskim hrvatskim jezikom za razliku od vlastele koja je vladala barem hrvatskim, talijanskim i latinskim jezikom te jezikâ nije miješala), tj. odrazom stanja posve prirodne višejezičnosti, Slamnigova je makaronština, iako s današnjega gledišta naizgled posve prirodna, uvjetovana osobnim podrijetlom, ali i osmišljena kako bi se, između ostaloga, suvremenoj hrvatskoj književnosti vratio međunarodni stih koji u njoj jest bio nazočan od samih početaka (uostalom, čak su i u bogoslužju Hrvati njegovali dvojezičnost te im je ona posve prirodna od pokršćavanja u novoj domovini). U Slamnigovim pjesmama nailazimo na tragove latinskoga (npr. *Caeterum, on će doći tebi; in partibus Dalmatiae* – Slamnig se služi latinskim poštapalicama, poslovima i uzrečicama), talijanskoga (npr. *forse di Croazia*), francuskoga (npr.; *à la mode, Le petit testament*), engleskoga (*Florence by night*), njemačkoga (npr. *Den Kaiser zu schützen*), turskoga (*đumrukana*) i mnogih drugih jezika, a strane su riječi često naizgled nehajno nabačene kao u svakodnevnome govoru (npr. *ako ti to bude plaisir*). Strani se jezici oponašaju i grafijom (npr. *Die Sarma unt die Ribitze; ehntti tschatschine Rogge*) te se strane riječi različito zapisuju (npr. *happening, zombie, boom*, ali *istablišment*). Često se u istoj pjesmi pronađu engleski izraz (npr. *living room*) i kakav arhaizam ili provincijalizam (npr. *deder*), a katkad se čak i grafijski i/ili naglasno (zbog rime) hrvatske riječi prilagođuju stranim (*esembè – tebè*).

Osim elementima stranih jezika Slamnig se služio i različitim hrvatskim idiomima (valjda kao autor stiha *Pročitaj, draga, ovu pjesmu, /*

dok je lektor nije ćopio). U njegovim pjesmama nahode se germanizmi i žargonizmi svojstveni zagrebačkomu govoru (npr. *šlafzak, puca, drot, malička, pupenšpil*), kajkavizmi (*junaki*), riječi i uzrečice iz vlastita netretvanskoga zavičaja i okolice (npr. *balote, čakula, muštrat, slazi, sovo; đe mi je dolamica, đe su mi uprtaci*). Slamnig se zalagao za odmak od vukovsko-maretićevske naglasne i ine norme. Zagrebačka je štokavština po Slamnigovu mišljenju štokavština bez dijalektizama i provincijalizama koja bi trebala postati jezikom hrvatske književnosti. O toj bismo težnji mogli, dakako, raspravljati zbog toga što se, dijelom poradi vlastitih kompleksa (jer štokavština nije vukovsko-maretićevska, ona postupno prevladava ne samo među pukom, nego i u hrvatskim leksikografskim djelima i gramatikama od početka XVII. stoljeća te je na velika vrata uvodi čakavac Bartol Kašić), ona u velikoj mjeri zlorabi te je koncem XX. stoljeća poslužila kao polazište za rušenje ponajprije naglasne norme hrvatskoga standardnog jezika. Da je Slamnig itekako bio svjestan činjenice da je i štokavsko narječje tek narječje, vidljivo je iz pjesme *Štokavsko spravišće*.

Štokavsko spravišće

*Jadni mi jadni štokavci,
nemamo domaće riječi,
po Vuku i po Maretiću
i jendeči i liječi.*

*Bidni noialtri štokavci
bez reči domaće,
po Maretiću i po Vuku
i smije se i plače.*

*Razumije nas i ča i kaj,
o sudbine li hude!
Izmisli, Jure, koji jezik,
da domaći nam bude.*

Slamnig je kao i Držić u svojim djelima parodirao književna djela (najčešće petrarkističke pjesmotvore), poigravao se stihovima (npr. *Slaga Gunduo o prošastju*) i povijesnim ličnostima (npr. *Vraz je to rekao kra-*

će, a ja ću dulje), često se igrao i povijesnim podacima (npr. u gore spomenutoj pjesmi *Štokavsko spravišće* panslavista i jezikoslovca Jurja Križanića naziva Jurom, a u pjesmi *Zvijezdama je svejedno* spominje se *disertaciju staroga Vezde*, tj. Filipa Vezdina, autora prve tiskane sanskrske gramatike), oponašao „stari“ jezik (*u prilikah i rimah; sebri*), a stil je „spuštao“ i fonetiziranjem imena stranih gradova (npr. *u lipnju šara s onom iz Linca*).

Oprimjerit ćemo Slamnigovo „igranje“ pjesmom *Ich weiss nicht was soll es bedeuten*.

Ich weiss nicht was soll es bedeuten

*Ich weiss nicht was soll es bedeuten
dass ich so deutschfreundlich bin.*

*Die Sünde aus alten Zeiten
is no Original Sin.*

*Ja se rodih uz napor
gdje se lako rodio Heine.
Sivi vinorodni lapor
moji su bregi kraj Rajne.*

*U Spessartu stisla me mora,
od staklenoga kepeca strepih.
Na prudima tudeških mora
sa zelenom se haringom srepih.*

*Mein Schiff ist keine Sagina
mein Schiff ist eine Kogge,
und ich bin kein Dalmatiner
ehnti tschatschine Rogge.*

U pjesmi se Slamnig služi njemačkim, engleskim i hrvatskim jezikom. Engleski je kao jezik suvremenosti suprostavljen hrvatskomu i njemačkomu čijih se tradicija dotiče – u pjesmi, naime, nahodimo arhaizam *tudeški* svojstven hrvatskoj književnoj tradiciji (uostalom, jedan je od Džičevih likova Ugo Tudešak), a u njoj se spominje Heinrich Heine. Slamnig poseže i za njemačkim arhaizmima (*Kogge*, hrv. koga, vrsta je

srednjovjekovnoga jedrenjaka kojom se plovilo na Baltičkome moru, a *sagena* je hrvatsko srednjovjekovno plovilo koje spominje Konstantin Porfirogenet). Pjesma završava blagom psovkom na hrvatskome pisanom njemačkim slovopisom.

Slamniĝ se nije odmicao ni od zavičaja: ni od onoga širega koji je dopirao do krajnjih istočnih granica. Tako u pjesmi *Masline* dočarava prostor Crvene Hrvatske omeđen Neretvom, Bojanom i Škumbinom te oslikava napuštene katoličke crkvice čiji su negdašnji pohoditelji odjedrili na zapad.

Masline

*Tu kulture se prokopale,
kraj se nekad zvao Duklja
Crkve u crvenicu su propale,
iz vapura para suklja.
Masline su još uz obale.*

U pjesmama je *Bio je čovjek iz Paganije* i *Mali oglasnik* oslikan i uži zavičaj i ćud njegovih stanovnika.

Bio je čovjek iz Paganije

*Bio je čovjek iz Paganije,
koji kao da je živio, a nije,
pa je rekao: „Babo,
nije ni dobro ni slabo,
al da je bar malo laganije.“*

Mali oglasnik

*Dalmatinka traži Hercegovca
tamo iz preko brda.
On ćuva ovce, ima novca,
vjera je njegova tvrda.*

*Hercegovka traži Dalmatinca,
on prića i pjevuši,
u lipnju šara s onom iz Linca,
ali je dobar u duši.*

*Ja sam se rodio na mrginju,
ja sam iz đumrukane,
o da li može bolje biti?
Udaj se za me, Ane.*

Zaključak

Ivan Slamnig i Marin Držić duboko su ukorijenjeni u hrvatsku tradiciju. Da su njezini vrsni poznavatelji (svatko u svojem vremenu) iskazuje se, među ostalim, umetanjem elemenata (bilo leksema, bilo stihova, bilo rečenica, bilo replika) iz drugih književnih djela, no i Slamnig i Držić vlastitom su nadgradnjom hrvatsku književnost gurali prema svjetskim tijekovima: Držić izborom likova i dramskih situacija utemeljenih na antičkoj baštini, ali ipak često svojstvenih Sredozemlju (u kojemu ni tvrd katolički odgoj nije u potpunosti uspio suzbiti urođenu putenost toploga mora) i hrvatskoj, istočnoj obali Jadranskoga mora (mjesna suparništva poput dubrovačko-kotorskoga nadmetanja te ne uvijek idilične odnose između Dubrovčana i njihovih susjeda s obližnjih otoka i iz zaleđa), a Slamnig postmodernističkim postupcima (u pjesmama mu se uza galeriju poznatih hrvatskih i svjetskih likova spominju i likovi iz popularne kulture poput dr. Spocka iz televizijske nizanke *Zvezdane staze*). Višejezičnost je i u Držića i Slamniga bila urođena jer je Držić živio u razdoblju u kojemu je svaki ugledni član društva morao poznavati hrvatski, latinski i talijanski, a u Slamnigovoj se kući uza hrvatski (ne samo standardni i metkovski, nego i komiški, kojim je govorila Slamnigova baka) čuo njemački i talijanski, klasične je jezike upoznao u zagrebačkoj gornjogradskoj gimnaziji te je upravo stoga *makaronština* u njihovim djelima prirodna iako je stoljetna višejezičnost na hrvatskome ozemlju u Slamnigovu vrijeme bila na izmaku. Obojica su vratili smijeh na hrvatsku književnu pozornicu, no budući da je smijeh, barem ako je vjerovati Umbertou Ecu, jedno od najopasnijih sredstava za rušenje ustaljenoga društvenog poretka, zbog njega su svaki na svoj način platili cijenu: Držić osudom na život u tuđini kad su maske pale, a Slamnig osobnom patnjom zbog kolega koje se preodgajalo na Golome otoku i Svetome Grguru.⁵⁰ U svakome

⁵⁰ Na upućivanju na tu činjenicu zahvaljujem Antunu Lučiću.

su slučaju obojica djelovala izvan ladica podobnosti, a politika se obojica bavila s tim da se Držić njome i pokušao baviti, a Slamnig je od nje stalno (barem formalno) odmicao.

Katkad sam dojma da bismo hrvatske književnike sredozemnoga kruga mogli podijeliti na književnike otvorenoga mora i tihih luka. Književnici bi tihih luka bili, primjerice, Viktor Vida i Drago Ivanišević okrenutiji intimizmu i staromu svijetu koji već petstotinjak godina *dolično umire*, a književnici otvorenoga mora Držić i Slamnig koji se nisu skanjivali otploviti na pučinu, sablazniti moćnike ili se služiti jezikom klasnoga neprijatelja. Potrebni smo i jednih i drugih kao što su oni upućeni jedni na druge iako ih katkad ne razumijemo niti se oni međusobno razumiju u potpunosti. Poučen primjerom Viktora Vide, kojega su bivši orjunaši koji su se prometnuli u *endehaške* činovnike i potom političke iseljenike prozivali zbog njegova navodno dvojbena hrvatstva, čini mi se vrijednim istaknuti misli Antuna Šoljana: „Slamnig je i jedan od *najhrvatskijih* naših pjesnika – koliko god se mnogi drugi proklamativno zaklinjali u nacionalni program – po istinskom usvajanju, integriranju i obnovi hrvatske, tako visoke tako i pučke, književne tradicije u suvremeni kontekst svog pjesničkog jezika.“ Povijest nas je morala da naučiti da se iz proklamativnoga hrvatstva lako izrodi proklamativno austrofilstvo, autonomaštvo ili jugoslavenstvo, pa pokušajmo već jednom s „istinskim usvajanjem“ onoga što smo bili kako nam se ne bi ponavljalo da svako malo postajemo ono što nismo.